

Тетяна ЗАХАРОВА

ХУДОЖНІЙ НАРАТИВ ФОЛЬКЛОРНО-ФАНТАСТИЧНОЇ ПОВІСТІ (ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА “СПОВІДЬ”

Вітчизняні літературознавці останнім часом звертають увагу на комунікативний аспект художнього твору. Вони досліджують тип оповідача та інші категорії теорії розповіді – наратології. Такі спостереження – фреска складної наративної картини українського письменства, вони ще не завершені, а тому розповідна природа творів українських митців слова є актуальною. Розкриття теми художнього наративу допоможе по-новому осмислити творчість Валерія Шевчука, подолати ті стереотипи, які існували в старій системі.

У цій статті ставимо за мету здійснити панорамний дискурс фольклорно-фантастичної повісті Валерія Шевчука “Сповідь”, розкрити художній світ наративу цього твору.

Мистецтво оповіді у творчості Валерія Шевчука досягло справжньої глибини. Це пов’язано з творчою особистістю прозаїка. Він розглядав “стан душі”, поглиблюючи психологічну картину внутрішнього світу героїв. Його стилю властива підкреслена урочистість, пишність, складність, примхливість, підвищена мальовничість.

Валерій Шевчук відійшов від “чистого реалізму”. “Умовні форми”, до яких вдався письменник, допомогли йому вистояти в часи репресивної системи. Модерна і постмодерна позиція дали змогу автору відмовитися від активного докорінного перетворення світу, вдатись до лицарсько-готичної архаїки, бачення повсякденного життя як театру абсурду, де присутній образ оповідача, бурхлива асоціативність та експресивність мови. Це стверджує сам автор: “Все це по-своєму між собою з’єднувалося, доповнювало одне одного: бароко і фольклорно-готична фантастика, реалізм і модернізм – модернізм через те, що я чудово розумів: коли не освітлю культурні пласти променем сучасного бачення й розуміння, осмислення – вони будуть і для мене і для світу мертві” [3, с. 438].

Повість “Сповідь” розкриває події XVIII ст. часів Гетьманщини. Оповідь ведуть гомодієгетичний та гетеродієгетичний наратор. Оповідач, який не функціонує в тексті як окрема постать, називається гетеродієгетичним. Протилежним полюсом є гомодієгетичний наратор, коли він розповідає про художній світ, у якому перебуває як учасник історії. Сам характеризується асоціативністю мислення, чутливістю. Митець застосовує першоособову наративну ситуацію. Сюжет твору – це безперервний синтез проспекції та ретроспекції, що становить цілісну

систему. Оповідач виявляє себе в підрозділах “Розповіді прибульця”, “Записки гапонівського священика”, “До сповіді”, “У лісі”.

Гомодієгетичний наратор оповідає про весілля сотниченка Щербини. Тут наративна ситуація має фольклорне підґрунтя. Присутні свашки, світилки, старости. З печі виймають коровай, співають весільних пісень. Наявні музичні народні інструменти: скрипка, цимбали, бубонець. Далі автор вдається до такого викладу подій: народжується нова сім'я, і одночасно відбуваються метаморфози – людина перетворюється на вовкулаку і гине як особистість. Писарчук Голубець – жертва обставин, доля вовкулаки випала саме йому: “Мені здалося, що з тілом моїм відбувається несусвітнє: воно скорчилося, задубло, спина вигиналася, а ноги ніби всихали. Руки мені заломило, обличчя й вуха почало пекти. Язик мій розбухав у роті, став сухий і шарудявий, а очі на мить осліпли. Я чув, як стягуються, аж потріскують м'язи, гострий біль пронизав усе тіло, заболіла кожна кісточка, і кожна жилка затремтіла. Зуби заворушилися у роті, волосся стало сторчака; здавалося ще мить – і навіки втрачу свідомість, поринувши в глупу п'ятому. Хотів знайти хоч якийсь опертя, за щось зачепитися чи принаймні відчутти під собою землю, але й цього не було мені дано” [5, с. 272].

Цей наратив побудований на градації. Застосування прийому градації в зображенні метаморфоз посилює ефект містифікації. Герой переходить в інший енергостан. Наратор оповідає про перевтілення, щоб відкрити внутрішні шукання, збагнути межу і можливість, сенс буття, подолати споживацький світ і безглузде животіння.

За словами Валерія Шевчука, людина може вберегти свої благородні риси саме в самотності, тому що часи настали дуже страшні. Самотність є і прокляттям, і благом. Вона породжує рефлексії самопереживання і світопереживання. Герой повісті “Сповідь” відчуває абсурдність буття, вистояє лихі часи, самоутверджується.

У художньому дискурсі повісті зустрічаються наративи містифікації. Майстерно відтворено світ негативного енергостану. Чорний Чоловік зі своєю “патолоччю” нагадує людині про її засмічене життя, узагальнюючи, що в світі немає не проклятих. Але ніхто не знає, коли випаде його вибір. Ймовірність випадку у повісті велика. Гомодієгетичний наратор оповідає про раптову появу чорної нечисті. “Я зойкнув – із воріт повалили чорні вівці, коти, собаки й ворони. Ворони бігли, розгорнувши крила і розтуляючи широко дзьоби, а очі їхні горіли вогнем. Коти трубами здіймали найоршені хвости і нявчали червоними, ніби кривавими, ротами...” [5, с. 273].

Автор наводить на думку, що життя – це боротьба, і негативний

енергостан є невід’ємним компонентом у законі єдності і боротьби протилежностей. Для життя людина повинна навчитися науки ненависті. Це істина, так як день і ніч. “Зло у світі – запорука руху, не може людина не боротись у світі і від чогось не пропадати” [5, с. 311]. У сцені з Чорним Чоловіком є деталі: кийок, канчук, скручена віршовка. Висновком слугує те, що самосвідомість людини надто низька і її елементами виступають страх перед вищим, покора, бездіяльність, безсилля.

Валерій Шевчук використовує в повісті нарративні прийоми аналепсису та пролепсису. Це анахронія минулого та майбутнього. Сама назва повісті “Сповідь” пов’язана з побудовою твору. Початок та кінець повісті – єдине ціле. Аналепсис – це “Розповідь прибульця”, стан людини у вовчій подобі, в іншому енергостані, коли вона може відчувати ту дисгармонію, яка існує в світі. Наратор передає внутрішню силу каяття. В уяві героя життя постає в подробицях.

Гомодієгетичний наратор представляє нарративну ситуацію. Це конфлікт між сотником та Іваном Галайдою, власником хутора. Галайдина земля розрізала сотникове володіння, і той хотів цей розділ знищити. Герой належав до сотниченкової компанії. Сотниченко очолював напад на хутір Галайди. Прийом градації – характерна ознака художнього нарративу повісті. Галайда тікав, але його поранили, били руками і ногами, щоб не суперечив сильнішому. Герой спостерігав за ситуацією, він протестував у душі. Художній наратив будується на бінарних опозиціях. Персонаж від природи добрий, але поставлений у жорстоку ситуацію. Козацька старшина мала перевагу над рядовими козаками. Йдеться про покору перед вищим за статусом. Слід додати, що в цьому наративі криється зав’язка сюжету. Герой вдарив нагаєм зв’язану дочку Галайди. “Прокляті будьте! – дзвінко вигукнула дівчина...” [5, с. 302]. Це прокляття і визначило подальшу долю людини.

Скоєний гріх розглядається наратором як амбівалентне явище: з одного боку, це провина, духовне падіння, зло, а з другого – шанс для каяття, страждання від скоєного, муки совісті, сумніви, очищення, можливість врятувати свою душу. Персонаж шукає істину: “...Вона ховається в сумлінні людському, вона ховається в каятті. Вона має коренем бажання людини стати доброю в світі і творити добро” [5, с. 303]. Внутрішній оповідач передає стан душі людини у вовчій подобі. Особистість роздвоюється. Не випадково автор показує сузір’я Бика, Близнят, Рака, Лева, Диви, Вагів. Саме на Вагах – “вивірчі шальки.” Невідомо, чи герой повернеться у світ людей, чи знов побачить сумні очі свого небесного брата Ведмедюка. Автор підкреслює єдність земного і небесного начал,

вічність буття. Він своєю стильовою манерою письма суперечить принципам філософів-матеріалістів, стверджуючи, що сила людини в її всеперемагаючому естві душі. І коли душа звільняється від захисту неба, тоді вона гола і безпомічна. Письменник, як і більшість модерністів, вважає, що смерть суб'єкта – це лише етап в його смислотворенні. Завдання автора – знайти зерно безсмертя. А знайти його допоможе лише любов. Людина сама творить любов. Вона відповідає за світ і консолідує психосферу споріднених душ.

Діахронія минулого допомагає синтезувати часовий вимір, що дає спроможність людині проаналізувати ціннісну моральну сторону. Художній світ нарративу має широкий діапазон. Минуле і майбутнє – основа концентричності сюжетотворення. Наратору вдається через фокального (перспективного) персонажа розкрити смисл сумління і каяття. Автор застосовує нарративний прийом пролепису. Це майбутнє. Паньматки немає, душу гапонівського священника точить черв'як. Герой аналізує життєві ситуації, у яких схибив. Людина не може весь час жити в добротності, як не може весь час сонце світити над головою. Наратор представляє різні наративи: гонитва за багатством, збройний напад на сусіда, розваги з жіночками, спроба задурити себе хмелем чи бійкою. “Навіть мале з'єднання чистого з нечистим – пляма, яку не просто відмити” [5, с. 287]. У майбутньому є спроби здійснити релаксацію. Проте підсумки не тішать. В епізоді зустрічі з козаком присутній гумор. Перша спроба реабілітації героя невдала. Герой хоче наставити п'яного на правильну дорогу, але потрапляє в комічну ситуацію. Козак сприймає його за нечистого. У цій ситуації наявний квазідраматургічний наратив (поєднання епічного та драматичного начал). Саме завдяки йому оповідач розкриває насильницький метод персонажа. Герой примушує козака їсти землю, тоді як правила здорової моралі відкидають насильницькі методи. Насильство породжує мерзенну істоту, яка у своєму зубожінні стане руйнівником матерії, а не її зодчим.

Герой повісті – абстрактний гуманіст, провідник терпимості. Проте все людське рано чи пізно зведе рахунки з диктатом. І тоді на “вивірчі шальки” Терезів буде покладено дві категорії: Добро і Зло. “Людина може опам'ятатися і прочистити раптом очі. Вона раптом починає прагнути сонця і неба – і це стає тим першим вогником, що починає в ній горіти. Тоді людина починає шукати живої води, щоб омити тіло своє і сумління” [5, с. 311]. Герой-оповідач вдається до тонкощів психоаналізу свого внутрішнього світу. Він у прозорінні, його безперервна боротьба зі злом дає можливість ще раз збагнути, що шляхи скидання метанаративів є, вони екзистенційні.

Щоб стати людиною, необхідно передати прокляття іншому.

Структуризація розповіді представляє таку наративну ситуацію. Є можливість передати вовчу подобу і звільнитися від обтяжуючого енергостану. Наратор оповідає, що інший суб'єкт – це брат головного героя. Наративний процес не завершується. Існує вірогідність того, що фокальний персонаж стверджує собою приреченість людини в порожнечі абсурдного світу, безсилля в спробах його переінакшити, переоблаштувати.

У наративах повісті є ще одна грань гносеології – людина і природа. Звіролюдина відкрила для себе новий світ – світ природи. Проте вона намагалася пристосувати його для задоволення своїх потреб. Людина, Homo Sapiens, керується “зовнішніми” законами уподібнення, її “хижацьке” ество – очевидна небезпека для Всесвіту. Наративи повісті імітують думку, що навіть у вовчій подобі людина нищить природу. Це загроза світового масштабу.

Художній світ наративу повісті “Сповідь” розкривається на основі різних етапів екзистенції. Усвідомлення абсурдності світу й свого існування в ньому – болюче, сповнене страждань, та воно є неминучим на шляху людини до самої себе. Слід підкреслити нерозривний зв'язок історії з сучасністю.

У наративі повісті простежується історія України часів Гетьманщини перед її ліквідацією. Лівобережна Україна, увійшовши під протекторат Росії 1654 року і спочатку зберігала свою автономність, однак царський уряд невдовзі почав обмежувати автономію Гетьманщини: було скасовано право гетьмана на зовнішні відносини, а 1734 року сам інститут гетьманства був ліквідований. Ця історична основа позначилась і на художньому дискурсі самого твору. Метаморфози відбуваються на весіллі в сина сотника. Наративний персонаж – син сотенного писаря. Передчуваючи щось несусвітнє, він прогнозує невпевнено війну, зважаючи на колотнечу з турками. Проте загальне ідентифікується з одиничним: очікується боротьба особистості, внутрішня війна її роздвоєності. І сотник, і сотенний писар належать до козацької старшини. Безумовно, наративний персонаж – людина не з низових верств, і психологічно пізнати свої безмежні потенції і вади йому зразу важко.

Наративні конструкції твору підпорядковані створенню самого персонажа-екзистенціала: ноти песимізму переслідують усі життєві реалії, відчай і страх стають супутниками всіх ситуацій; але надія на спасіння не вмирає. ”Як воно не було, – прошепотів він, – не прожив я свого життя несвідомо, важкий був мій хрест, але я його проніс. Не пізнав я у світі радості, але й не перетворився в нечутливий камінь. Не завжди бачив красу світу, але її остаточно не прокляв, – ось у чому моя надія на спасіння” [5, с. 359].

Твір актуальний. Він дає можливість осмислити історію

України не тільки початку XVIII ст., але й сучасну, в умовах Руїни XXI ст. Наратив твору розкриває архетип українського народу, який повертається до віри. Але у своєму жалюгідному існуванні не може проявити активну діяльність, національну свідомість, щоб відродити Україну. Час вимагає нової особистості – грамотної, розумної, творчої, дійової. Герой наділяється рисами, які допоможуть йому не тільки самовдосконалитись, стати цілісною особистістю, але утвердити національну ідентичність українців. Автор вірить у світле майбутнє України. Його символом виступає золотий птах, вишневий квітучий сад і образ неба над головою.

Література:

1. Мовчан Р. Валерій Шевчук // Українська проза XX століття в іменах. – К., 1997.;
2. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII-XVIII століття. Проблеми формування еволюцій, реалізацій, – К., 1997. – 350 с.
3. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. – Тернопіль . 2007. – 463с.
4. Ткачук О.М. Наратологічний словник. – Тернопіль: Астон, 2002. –171с.
5. Шевчук В. Сповідь//Шевчук В. Птахи з невидимого острова. – К.; Радянський письменник, 1989. – 264-362с.